

УДК 378.015.31:17.022.1

ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ОСНОВА МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

А.В. Кувшинова, Д.С. Літвінова

У статті розглянута проблема формування відповідальності в рамках навчального процесу і значення відповідальності в процесі морального виховання.

Ключові слова: моральне виховання, відповідальність, відповідальна поведінка, самосвідомість.

Перед вищими навчальними закладами, які готують фахівців гуманітарних напрямів, постає важливе завдання – сформувати не тільки професійні якості, які, безумовно, відіграють велику роль, але й моральні якості, що визначають місце людини в суспільстві та засоби, за допомогою яких вона досягає своєї мети. Так, особливе значення має моральне виховання.

Серед великої кількості проблем, які сьогодні хвилюють педагогів в процесі виховання, є проблема виховання відповідальності, оскільки відповідальність є однією з важливіших рис моральної особистості.

Актуальність дослідження полягає в тому, що сьогодні молодь не приділяє належної уваги моральним цінностям. Під впливом процесів глобалізації та тиском інформаційних джерел стрімко відбувається процес занепаду моральних цінностей усього суспільства в цілому, зокрема – молоді.

Хоча проблема виховання відповідальності давно хвилює вчених, проблема морального виховання досі є недостатньо вивченою. Однак існує ряд авторів, які розглядали теоретичні та методичні аспекти цієї проблеми. Питання важливості виховання відповідальності особистості розглядали А.В. Петровський, М.Г. Ярошевський, К. Муздибаєв, М.В. Савчин, Р.С. Лазарус, С. Фолкман.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні поняття «відповідальність», та його впливу на моральне виховання особистості, що потребує вирішення таких завдань: визначити значення поняття «відповідальність» в розвитку і поведінці особистості, визначити критерії прийняття особистістю відповідальності.

Одним з ключових напрямків морального виховання є формування відповідальності. Відповідальність визначається як «здійснюваний в різних формах контроль суб'єкта з точки зору виконання ним прийнятих норм і правил» [6]. Тобто відповідальність характеризується здібністю людини об'єктивно сприймати реальність, пов'язувати її з особистими цінностями і поводитись відповідно до цього.

Перші випадки вживання терміна «відповідальність» зустрічаються наприкінці 10 століття після друку книги «Повість временних літ». Як свідчать записи І.І. Срезневського, першого у Росії доктора слов'янської філології, у той період використовувався термін «ответ», що за своїм змістом був близьким поняттю відповідальність [10]. Слово «відповідальність» було введено в науковий обіг у 1855 році А.Бейном у книзі «Емоції та Воля». Поняття «відповідальність» розглядається у «Тлумачному словнику живої великоросійської мови». В.І. Даль зіставляє поняття «відповідальність» зі словом «відповідати», що означає певний обов'язок, необхідність давати в чомусь звіт [4, с.620].

Термін «відповідальність» використовується багатьма науками. Цікавим є той факт, що навіть в межах однієї науки він використовується з метою характеризування різних сторін діяльності людини. Зміст цього поняття аналізується у зв'язку з вивченням особистості такими науками, як психологія, філософія, юридичні науки, педагогіка, та ін. В «Українському тлумачному словнику» дається таке визначення поняття відповідальності: «Відповідальність – це покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова».

На рівні психологічного аналізу «відповідальність» розглядалась як одна з найбільш загальних якостей, як результат «інтеграції всіх психічних функцій особистості і суб'єктивного сприймання навколишнього світу, оцінки власних чуттєвих ресурсів, емоційного ставлення до обов'язку, волі» [5, с. 19].

У процесі формування наукових понять велике значення має не тільки наука, а й загальнокультурна традиція, яку неможливо

відокремити від побутового життя суспільства. Оскільки процес формування поняття моральної відповідальності пройшов тривалий шлях й продовжується до теперішнього часу, то не дивно, що це поняття стало об'єктом спеціального наукового дослідження і вивчення.

Немає відповідальності без певної міри свободи, але і свобода не може представлятися окремо від відповідальності. Людина існує і постійно взаємодіє з соціумом, тобто між людиною та зовнішнім світом є постійний зв'язок. Її вчинки так чи інакше впливають на зовнішній світ, а це в свою чергу, накладає на людину певну відповідальність. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що існує внутрішня та зовнішня відповідальність. Внутрішня відповідальність ґрунтується на переконаності у необхідності прийняття та проходження принципів і приписів моралі, характеризується активним і свідомим засвоєнням належного, виявляється як самоконтроль, самоорганізація, самокорекція поведінки. Зовнішня відповідальність виявляється у вигляді санкцій суспільства на дії особистості.

Відповідальна поведінка характеризується як поведінка, при якій людина бере на себе (особисто) конкретні зобов'язання і виконує їх належним чином. Відповідальна поведінка передбачає усвідомлене і неухильне виконання взятих на себе зобов'язань, розумне дотримання прийнятих моральних і правових норм, готовність тримати звіт перед собою і зовнішніми інстанціями за свої дії та вчинки. Почуття відповідальної поведінки може виражатись у позитивній або негативній формі. Позитивна форма відповідальної поведінки – це відчуття своєї значущості, повага до інших людей, почуття влади над своїми вчинками, які позитивно впливають як на оточуючий світ, так і на саму людину. Негативна форма – надмірне хвилювання, невпевненість у своїх діях, відчуття, що вчинки людини можуть «зіпсувати справу». Взагалі негативна форма відповідальної поведінки проявляється у результаті невпевненості у своїх силах, знаннях і вміннях.

Протилежним поняттям до відповідальності є безвідповідальність, яка теж має декілька сторін. У різних контекстах безвідповідальність розуміється: як відсутність відповідального підходу. Невідомо, хто відповідає (або це безвідповідальна за характером людина), невідомо, перед ким відповідає, чим і за що конкретно відповідає. Безвідповідальність – позиція людини, яка живе у світі без боргу і

зобов'язань, яка не думає про те, що зобов'язання треба виконувати, а за невиконання – відповідати [4, с 121].

Учені [1,8] виділяють два критерії прийняття особистістю відповідальності. Перший – це узгодженість необхідності з бажанням та потребами людини, тобто певні завдання, обов'язок набувають для неї особистісного значення. Саме останні є «основними констатуючими (твірними) одиницями особистості, безпосередньо визначають головні та відносно постійні ставлення людини до основних сфер життя – до світу, до інших людей, до самої себе» [3, с. 26].

Неможливо примусити людину відчувати відповідальність, не можна навчити цьому відчуттю. Як ібудь-яке інше відчуття, відповідальність має бути результатом особистісного досвіду, результатом емоційних переживань, які несуть в собі моральний конфлікт. Завдяки подібним ситуаціям виконується механізм смислотворення у процесі прийняття обов'язку.

Другий критерій – реалізація людиною того, що необхідно, своїми силами. В процесі освідомлення ситуації людина відчуває свій обов'язок поводитись певним чином, тобто відповідально, здійснювати самоконтроль, регулювати свою поведінку та мотивацію.

Усі дослідники зазначають, що відповідальність тісно пов'язана зі свободою прийняття рішень, виборі шляху для досягнення поставленої мети, а також перемогою над своїми егоїстичними бажаннями і потребами.

Дуже часто помилково вважають, що відповідальність нав'язана ззовні. Проте Е. Фромм зазначає, що відповідальність у справжньому смислі цього слова – цілком добровільний акт і відповідь на потребу іншого, виражені або невиражені. Бути «відповідальним» – бути «вільним» і готовим відповісти [11, с. 124].

Звісно, людина не може існувати без суспільства. Саме тому дуже важливі механізми сприйняття людиною дійсності та себе в ній. Це перед усім цінності, моральні оцінки та самооцінки, ідеали, норми, почуття і переживання. Завдяки цій якості людина ідентифікує себе з нормами окремих індивідів, груп, суспільства загалом [2, 9].

Встановлено, що відповідальність дуже тісно пов'язана з самосвідомістю, яка представляє усвідомлення людиною своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, свого положення в суспільстві, усвідомлення людиною себе як особистості, здатної

приймати рішення і нести за них відповідальність. Як справедливо висловився з цього питання С.Л. Рубінштейн: «Завершальне питання, яке стоїть перед нами в плані психологічного вивчення особистості – це питання про її самосвідомість, як «Я», котра в якості суб'єкта свідомо присвоює собі все, що робить людина, відносить до себе всі висхідні (започатковані) від неї справи та вчинки і свідомо бере на себе за них відповідальність як їхній автор і творець» [7, с. 76-77].

Моральна відповідальність це складне явище. Не можливо ухилитися, утекти чи сховатися від неї. Вона чекає на людину ззовні та зсередини. Виходячи з цього, можна сказати, що моральна відповідальність є потужним джерелом для розуміння поведінки людини. Вона представляє велику цінність для кожного, оскільки одночасно слугує найвищим добром і подекуди тим, від чого людина біжить. Останній випадок є проявом характеру людини. Якщо моральні цінності особистості сформовані та чітко сформульовані, то при виникненні критичної ситуації людина діє згідно зі своїми переконаннями. Як зазначають Лазарус і Фолкман, однією зі стратегій поведінки індивіда у критичній ситуації є «стратегія прийняття відповідальності», яка полягає у визнанні своєї ролі при виникненні проблеми та у спробі не повторювати минулих помилок [12]. Звісно, такий підхід властивий особистості, яка здатна на активну боротьбу із труднощами і ситуаціями, які виникають в житті.

У процесі морального виховання дуже велике значення має виховання відповідальності, яка є складною за своєю структурою моральною категорією. Вона пов'язана с такими важливими якостями людини, як справедливість, самосвідомість, дисциплінованість. Але ці якості так і залишаються теорією, якщо їх активно не впроваджувати у навчально-виховний процес вищої школи. Головне місце в цьому процесі має посідати особистість студента, його діяльність, у якій і проявляється відповідальність стосовно себе і оточуючих.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Типология активности личности. // Психологический журнал, 1985. – Т.6. – № 5, с.3-18.
2. Боришевский М.И. Теоретические вопросы самосознания личности // Психологические особенности самосознания подростка.- К.: Вища школа, 1980, с. 5-38.

3. Братусь Б.С. Нравственное сознание личности (Психологическое исследование). — М.: Знание, 1985. 64 с.
4. Васильева Н.С. Словарь украинского языка, - К., 1969. – 799с.
5. Муздыбаев К. Психология ответственности. – Л., 1983. – 248с.
6. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Психология. Словарь. М.: Политиздат, 1990.
7. Рубинштейн С.Л. Основы психологии. – М., 1946. – 720с.
8. Савчин М.В. Формирование у саршекласников ответственного отношения к труду. – Автореф. дисс. канд. психол. наук. – К., 1985.
9. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности. – Свердловск. 1986. – 146с.
10. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Т.2. – М., 1958. – 1802стлб.
11. Фромм Э. Душа человека. – М., 1992. – 148с.
12. Lazarus R.S., Folkman S. Stress, appraisal and coping. New York: Springer Publishing Company, 1984. – 445p.

В статье рассмотрена проблема формирования ответственности в рамках учебного процесса и значение ответственности в процессе морального воспитания.

Ключевые слова: *нравственное воспитание, ответственность, ответственное поведение, самосознание.*

The article considers the problem of formation of responsibility within the educational process and the importance of responsibility in the process of moral education.

Keywords: *moral education, responsibility, responsible behavior, self-consciousness.*

Кувшинова А.В. – аспірантка кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна)

Літвінова Д.С. – старший викладач кафедри фізичного виховання Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна)

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Н.В. Фунтікова